Fenomenologisk forskning om upplevelsen av att vara blind

Gunnar Karlsson

Blinda människors upplevelse av sig själva och andra såväl som den yttre fysiska omgivningen belyses här med användande av en fenomenologisk ansats av docent, leg psykolog Gunnar Karlsson vid psykologiska institutionen, Stockholms universitet.

Innan jag redogör för den specifika studien om barndomsblindas rumsupplevelse, skall några allmänna ord sägas om den fenomenologiska ansatsen. Data som används är i princip av text-karaktär som kräver tolkning - i första hand intervjuer som spelats in och sedermera transkriberats (till text). Även vissa retrospektivt skrivna protokoll av försökspersonerna har förekommit liksom videoinspelningar. De upplevelsebeskrivningar som man samlar skall vara konkreta och spontana, ej teoretiskt abstrakta och allmänna.

Det fenomenologiska tolkningsarbetet av försökspersonernas upplevelser skall här i korthet beskrivas i tre punkter (för en utförlig presentation av den empirisk-psykologiska metoden, se (5):

I. Den fenomenologiska analysen av *medvetandet-som-intentionalt* utgör utgångspunkt för den empirisk fenomenologisk-psykologiska metoden (4). Intentionalitetsbegreppet är kanske fenomenologins viktigaste begrepp och med vilket avses att medvetandet är aktivt meningsbestämmande.

Medvetandets internationalitet är en allmän utgångspunkt, i det att alla upplevelsebeskrivningar tolkas inom ramen för hur subjektet konstituerar objekt ("objekt" skall förstås i en vid mening, som objekt för medvetandeakter). Denna objektskonstitution, eller med andra ord, hur objektet är givet (visar sig) i och genom medvetandeakterna, för i synnerhet barndomsblinda personer utgör utgångspunkt för den undersökning som här kommer att redovisas.

II. Den fenomenologiska forskaren är intresserad av *meningen* i subjektets upplevelse, i ljuset av det studerade fenomenet (i kommande exempel är det barndomsblindas rumsupplevelse). Upplevelsens mening är intimt förknippad med medvetandets intentionalitet. Meningen hänför sig till intentionalitetens objektsida och är konstituerad just genom intentionala akter. Med andra ord, meningen hos något är beroende av personens specifika förhållningssätt.

III: Den fenomenologiska analysen av blinda personers upplevelser av sig själva, av andra och av fysiska objekt skall ske på *grundval av själva upplevandet*. Det är den blindes upplevelse och värld som inifrån sig själv skall beskrivas. Man kan säga att fenomenologin intar ett "inifrån"-perspektiv, den söker *undvika* att förklara fenomen utifrån begrepp och referensramar som inte härstammar från upplevelsen själv. Den fenomenologiska analysen söker att så långt som möjligt vara trogen upplevelsen.

En fenomenologisk analys är emellertid inte endast en fenomenell beskrivning, den ska inte bara direkt ("rakt av") återge upplevelsen, utan den syftar till att beskriva fenomenets *logos*, dvs de nödvändiga konstituenter (strukturen) som krävs för att det är just de specifika fenomenet. En fenomenologisk studie söker ta fram det för upplevelsen *väsentliga*, de konstituenter (kännetecken) vilka är avgörande för fenomenet i fråga.

En studie i barndomsblindas rumsupplevelse

Jag skall i det som följer redogöra för en studie i barndomsblindas rumsupplevelse, i hopp om att läsaren ska få lite fördjupad inblick i den fenomenologiska ansatsen. Av utrymmesskäl måste jag dock förkorta studien; för en mer utförlig redovisning se (6). Nio

Det är den blindes upplevelse och värld som inifrån sig själv skall beskrivas

barndomsblinda personer, mellan 18 och 52 års ålder, intervjuades. Med "barndomsblind" avses person som i princip inte har minnen av att ha kunnat identifiera objekt med hjälp av synen. Med fyra personer gjordes en andra uppföljningsintervju. Två av de deltagande personerna hade dock enstaka minnen av att ha sett objekt, vilket visade sig ge mycket intressant information och som bl a gjorde det möjligt att uppdaga väsentliga skillnader mellan seendes och barndomsblindas rumsupplevelse.

Upplevelsen av ting och andra objekt (t ex himmel) som kan lokaliseras i rummet innefattar en rumsupplevelse. Det är genom att kvalitativt undersöka olika upplevelser av ting och "rumsobjekt" hos barndomsblinda som vi ska förstå deras konstituerande av rumslighet. En distinktion kan göras mellan att percipiera objekt och (mentalt) föreställa sig objekt, även om analysen av dessa föreställningar måste inbegripa ett beaktande av perceptionsprocessen.

Försökspersonerna använder ett språk som i förstone ofta tycks synbetingat, man talar t ex om att "se", "titta" "en bild". Man kan säga att jag som forskare har velat tränga bakom detta språkbruk för att så långt som möjligt försöka förstå dessa personers upplevande inifrån själva upplevelsen. Intervjuerna har varit ett hjälpmedel att med olika exempel försöka förstå likheter och skillnader i personernas upplevelser. Tolkningen av det försökspersonerna säger måste vara holistisk, man måste se de olika yttrandenas betydelse mot bakgrund av det sammanhang som de förekommer i. På sätt och vis kan man därför inte ta deras yttrande för kontant, utan specifika yttranden kräver många gånger att man ber personerna utveckla vad de menar. Konkret kan det innebära att de ibland säger t ex "tänker", "föreställer sig", "få en bild av", och att de menar samma sak, vilket inte alltid är så lätt att återspegla i citaten. Problemet skall dock inte överdrivas, för i stort överensstämmer mitt sätt att benämna de olika förståelseformerna väl med försökspersonernas spontana språkbruk, vilket också torde komma att framgå i resultatredovisningen. Den fenomenologiska analysen är heller inte en språklig analys, utan fenomenologin adresserar upplevelsen, som kan sägas vara mer primär och grundläggande än det talade språket.

Fenomenologin adresserar upplevelsen, som kan sägas vara mer primär och grundläggande än det talade språket

Citat ur rådata är avsedd som stöd för de redovisade tolkningarna. I slutet av varje citat anges varifrån det är hämtat. Det kan t ex stå Fp1:2-3 vilket betyder följande: "Fp1" betyder att det är försöksperson 1 som avses. Siffran, eller i mitt exempel siffrorna "2-3" avser vilka sidor i den transkriberade texten som citatet är hämtat ifrån. Citat hämtade från uppföljningsintervjuerna markeras med att en tvåa (2) inskjuts mellan parenteser efter försökspersonsnumret. För att konkretisera med ett exempel. Andra intervjun med fp1 markeras således i förekommande fall Fp1(2)... När texten och beskrivningen fordrar personligt pronomen kommer uttrycket "han/hon" användas för att så långt som möjligt förhindra att personens identitet röjs.

Analysen av data har visat att barndomsblindas förståelse av rumslighet kan indelas i följande tre huvudformer; (1) Förståelse i form av bildupplevelse; (2) Förståelse i form av föreställning; (3) Förståelse i form av vetskap. Dessa tre huvudformer skall nu utvecklas.

Förståelse i form av bild-upplevelse

För en seende person leder termen "bild" tankarna till något visuellt. Men blinda personer använder också ordet bild för att beskriva andra perceptuella upplevelser. Som tidigare påpekats skall man inte förstå detta som en visuell bild (I stället för att vid varje tillfälle upprepa hela uttrycket "förståelse i form av bild-upplevelse", kommer ofta endast begreppet bild-upplevelse att användas). Av utrymmesskäl kan jag här endast påpeka att barndomsblindas bild-upplevelse *inte* är identiskt med bild-upplevelse som är konstituerad med hjälp av synsinnet (6).

Jag skall till att börja med karaktärisera barndomsblindas bild-upplevelse i tre punkter, därefter kommer jag att redogöra för fyra villkor för möjligheten att som barndomsblind ha bild-upplevelser.

I. Helhetsupplevelse

Personen upplever att objektet är gripet i sin helhet. Det bör dock betonas att gripandet av helhet vilar på en subjektiv grundval - helhet kan betyda olika saker för olika människor. Hel motsvarar nödvändigtvis inte hela objektets fysiska utsträckning, utan har en mer pragmatisk, subjektiv innebörd. Révész (12) har i samband med perception av objekt analyserat seendets och känselns särdrag. Han framhåller att det taktila sinnet i första hand percipierar struktur, medan synsinnet i för-

Hel motsvarar nödvändigtvis inte hela objektets utsträckning, utan har en mer pragmatisk, subjektiv innebörd

sta hand percipierar form. Denna distinktion överensstämmer med mitt intryck att barndomsblindas helhetsupplevelse har en tendens att handla om objektets struktur snarare än form - vilket kan tänkas kontrastera mot seendes helhetsupplevelse. Jag betonar att det är en *tendens*, ty objektets form framhålles också ofta i barndomsblindas beskrivning av bild-upplevelser. En upplevelse av objektets struktur kräver, åtminstone initialt, en sammansättning av de olika "delarna" med hjälp av kognitiva processer (över tiden), vilket skiljer sig från synens omedelbara formskådande.

Här nedan följer exempel på vad som menas med helhetsupplevelse i detta sammanhang. Angående en bild-upplevelse av burk och stol:

> /Angående burk/... det är en rund glasburk med lock, den är ganska tydlig tycker jag (fp7(2):1). /Om burk i jämförelse med stol skiljer sig/ Nej, det är nog ganska lika tror jag, en stol är så pass liten så den har jag begrepp om, hela. (Fp7(2):5)

II. Syntetisering/Harmonisering

I nära anslutning till ovanstående diskussion om helhetsupplevelse, ska jag här framhålla syntetisering/harmonisering som en viktig konstituent i bild-upplevelsen. Den blindes bildupplevelse innebär en förmåga till syntetisering (sammansättning) och harmonisering av intryck så att en upplevelse av helhet och bild uppstår. Här kan det röra sig om att syntetisera olika taktila intryck, men i komplexa fall också en syntetisering mellan olika typer av sinnesintryck och också, till viss del, med andra icke-perceptuella upplevelser, vilket nedanstående utdrag är ett exempel på. Exemplet är hämtat ur ett intervjuavsnitt då fp6 berättade om hur människor är olika duktiga på att beskriva vad de ser. Den specifika beskrivningen gäller beskrivningen av en "pangbrud".

> ...men sedan har man ju kompisar som är väldigt bra på att beskriva exakta detaljer och så där och då tycker jag att jaha är det så hon ser ut, då kan man få en bild hur det faktiskt är. /Hur skulle en sådan bild se ut då? För ett par år sedan berättade en kompis om en flicka som kom förbi som hade långt ljust hår som hängde ner på ryggen, hon var ganska kurvig, kraftiga ben och hon såg glad ut, gick i korta shorts, benen var bruna, armarna var bruna, det var på sommaren. /.../ /Fp6 fortsätter att beskriva att det är lättare att få en bild av en ljushårig än en med mörkt hår/ /Och i den här bilden ingår det att känna på.../ Ja känna på håret eller...ja, just det, känna på håret och alltihop. / Hela kroppen eller.../ Ja och prata och alltihopa, allt i ett. (Fp6:15-16).

III. Spontan helhetsframställning

Denna punkt är komplicerad. Vi rör oss här med en konstituent som tar fasta på två disparata moment. Termen "helhetsframställning" åsyftar ett "gripande" som för den blinda sinnesmässigt (dvs taktilt) är uppbyggt över tiden. Termen "spontan" åsyftar något som är givet omedelbart. Man kan förstå denna konstituent - spontan helhetsframställning - som att uppbyggnaden av helheten som en gång skett över tiden har blivit så pass sedimenterad att den nu ger upphov till en spontan, omedelbar bildupplevelse. För att återknyta till ovanstående citat (Fp6:15-16) så uttrycker personen senare i intervjun om kvinnor med ljust långt hår att "det är den bilden som kommer spontant i huvudet" (Fp6:17). Låt mig återge ytterligare ett exempel på spontan helhetsframställning. Detta exempel rör en beskrivning av en burk:

> Det är också en sån sak som jag ser /"ser" skall ej förstås i en visuell mening/ framför mig direkt, det är antingen en burk som man har själv, det kan vara en rund plastburk med lock på, skruvlock eller lock som man trycker dit, kakburk kan det vara, en bred av plåt som skramlar, det beror på (Fp9:7).

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att bild-upplevelse för barndomsblinda personer karaktäriseras av; helhetsupplevelse, syntetisering/harmonisering samt spontan helhetsframställning. Jag skall nu gå vidare och diskutera fyra olika konstituenters betydelse som villkor för möjligheten till *förståelse i form av bild-upplevelse*.

I. Bildupplevelse bygger på taktila intryck

Som åtminstone implicit framgått bygger barndomsblindas bild-upplevelse initialt på taktila sinnesintryck, dvs att utan känselintryck skulle inga bild-upplevelser kunna konstitueras. Andra sinnesintryck kan eventuellt lämna "bidrag" till en bild-upplevelse, men utan tillgång till känselintryck kan man inte göra sig en bild av ett objekt.

I likhet med andra forskare vill jag hävda att endast syn och känsel tagna i sig-själv och oberoende av andra sinnen kan konstituera rumsupplevelse (8,12). Katz (8)

Endast syn och känsel tagna i sig-själv och oberoende av andra sinnen kan konstituera rumsupplevelse

hävdade för övrigt att det är känseln som är det sinne som har den mest tvingande verklighetskaraktären (the most compelling character of reality).

När vi talar om känselsinnets konstituerande av objekt inbegriper det en aktiv och utforskande rörelse över tiden. Känselsinnet har av forskare delats upp på många olika sätt (1,2,7,8,10,12). En viktig och särskiljande dimension som gjorts är den mellan känseln i form av aktivt utforskande respektive passivt mottagande. Då jag i denna studie framhåller vikten av känselintryck för konstituerande av objekt avses en aktiv utforskande känselupplevelse, även om jag endast talar om känselupplevelse rätt och slätt. I synnerhet har betydelsen av handen framhållits som "redskap" vid konstituerande av objekt. Katz (8) betraktade t o m handen som ett eget sinnesorgan.

Genom att förklara den aktiva och utforskande känselupplevelsen som förutsättning för perception (och bildupplevelse) av objekt hävdar jag samtidigt att kinestetiska upplevelser (kroppslig känslighet och förnimmelse vid rörelser) utgör en förutsättning för perception av objekt (och sedermera bild-upplevelse) - något vi inte behöver fördjupa oss i här, även om dess betydelse inte får försummas.

Att ha en bild-upplevelse innebär en viss distansering från perceptionen av objekt. Perceptionen skall kunna objektifieras, göras till en mental bild. Man kan säga att bild-upplevelsen till skillnad från den stegvisa taktila perceptionen av ett objekt, innebär ett slags "frysande" i tiden av det sätt som objektet stegvis är givet på.

II. Objektets inre horisont måste vara begränsat om känselsinnet skall ge upphov till bildupplevelse

Möjligheten till bildupplevelse via känselintryck är bl a beroende av möjligheten att gripa objektets så kallade "*inre horisont*". Begreppet "inre horisont" har utvecklats inom den fenomenologiska traditionen (3,4). Den fenomenologiska analysen av objektsperception ger vid handen att ett perspektiv i varseblivandet av hela objektet kan sägas ha en priviligierad ställning, nämligen det aktuella perspektiv från vilket objektet är varseblivet (det sensoriskt givna), medan andra perspektiv är givna som *möjliga andra perspektiv* från vilka objektet kan bli varseblivet. Dessa möjliga andra perspektiv utgör sammantaget objektets inre horisont.

Av vikt att framhålla här är att det av objektet som sensoriskt upplevs vid känselintryck är av mycket begränsad omfattning. Kontaktytan kan inte vara större än den del av objektet som är i beröring med personens kropp (företrädesvis handen). Detta är ju självfallet, men intressantare är att trots denna oundvikliga begränsning kan personen ändå ha bild-upplevelse. Personen upplever en bild, som är mer än vad som är givet sensoriskt via känselintrycken. Skillnaden mellan det sensoriskt givna och bild-upplevelsen är "utfyllt" i form av en inre horisont.

Hur kan man förstå att barndomsblinda kan ha bildupplevelse med tanke på det taktila sinnets obefintliga möjlighet att sinnesmässigt medkonstituera en inre horisont vid varseblivningen av ett objekt? Genetiskt kan vi förstå detta som att då personen första gången (gångerna) percipierade objektet kunde han/hon gripa *hela objektet* inom en bestämd tidsgräns som personen kunde hålla samman i en syntetiserande helhet med hjälp av kognitiva processer. Jag vill göra (i synnerhet den seende) läsaren uppmärksam på att "hel" inte nödvändigtvis motsvarar hela objektets fysiska utsträckning, utan hel har en mer pragmatisk, subjektiv innebörd såsom påpekats tidigare. Med ökad bekantskap av objektet (se nedanstående punkt) har det kognitiva processandet automatiserats till den grad att bild-upplevelsen är av omedelbar karaktär. Det går inte att precisera på något fysiskt "objektivt" sätt hur stort eller litet objektet måste vara för att personen skall kunna göra sig en bild av det. Låt mig nu först ge ett exempel till stöd för denna tolkning. Fp3 har inte fått en bild av en trottoar, däremot när vi diskuterar om när han/hon öppnar en burk:

> ... bild kan ju vara kännebild också, visst fasen är det en bild / Om man går tillbaka och tänker på den här trottoaren som du snubblade på, kan du få en bild på samma sätt av det tillfället?/ Nej, inte av trottoaren, utan det mesta jag kommer ihåg var hur irriterad jag blev på mig själv /Det är inte så att du får en kännebild av trottoaren, eller någon kännebild av dig själv när du gick där, kan du få någon sådan...kan du få någon kännebild av när du snubblar?/ Nej, jag tycker inte det. /Det är skillnad, med ölburken så har du en bild?/ Jo, det är en skillnad, det håller jag med om. (Fp3:10).

Följande utdrag från en intervju fångar hur personen på basis av sensoriska data på ett omedelbart sätt fyller ut den inre horisonten, hur den syntetiserade helheten framträder på en gång.

> ... för känner jag på häftapparaten, då känner jag på hela häftapparaten, jag kan inte känna på den snett från sidan och få en annan bild av den, om jag inte bara just känner det, en detalj av apparaten, förstår du? /Jag är inte säker/ Om jag känner på häftapparaten så här /Fp8 visar på ett visst handgrepp/ så känner jag formen och jag känner på den från alla håll, men om jag känner på den rakt framifrån så känner jag också på hela formen. (Fp8:18-19).

Ovanstående citat fångar på ett mycket tydligt sätt

Om en person skall kunna göra sig en bild av ett objekt med hjälp av känselsinnet krävs det att personen har nåtten viss grad av bekanskap med objektet

hur hela objektet percipieras och är i förgrunden, trots att endast en del av objektet är sensoriskt givet.

I detta sammanhang kan man också infoga att inte endast objektets storlek, utan också dess struktur (komplexitet) och materialet har betydelse för möjligheten till bild-upplevelse. Exempel som nämns i denna studie på objekt, vars komplexitet är alltför stor samt materialet alltför lösligt för att man skall kunna göra sig en bild av objektet, var snöflinga och spindelväv.

III. Personen måste ha uppnått en viss grad av bekantskap med objektet för möjligheten till bild-upplevelse

Om personen skall kunna göra sig en bild av ett objekt med hjälp av känselsinnet krävs det att personen har nått en viss grad av bekantskap med objektet. Inte heller denna konstituent går naturligtvis att precisera med en objektiv storhet (typ att personen måste känna på det X antal gånger för att kunna få en bild av det). En viss grad av bekantskap är ensamt inte avgörande för möjligheten av bild-upplevelse, utan också objektets (begränsade) inre horisont, och personens känslomässiga laddning av objektet (som behandlas i nästa punkt) utgör relevanta konstituenter.

Exemplet som skall återges här nedan är intressant av den anledningen att det illustrerar att bild-upplevelsen av ett objekt kan vara begränsad till ett specifikt exemplar av detta objekt. Den nödvändiga bekantskapen med objektet är i sådana fall begränsat till exemplet. Personen har kanske inte kommit i kontakt med en mängd exempel från vilka man kan ha en allmän ospecifik bildupplevelse. Nedanstående exempel handlar om 4-åriga barn.

> Hör man 4-åringen, då tänker man ju på en människa direkt, ett barn i och med att jag inte har någon så jättenära mig just nu, så har jag ingen direkt bild av...ja kanske Lisa /fingerat namn/ som hon heter (Fp8:14).

Ytterligare ett citat vittnar om hur processen kan gå från enskilda sinnesintryck till helhetsupplevelse av ett barn genom ökad bekantskap: "...jag vet om den har jag känt efter, det har jag i händerna ändå, fast jag tänker mig inte att..det tar längre tid innan jag får det här helhetsintrycket." (Fp7:20)

IV. Betydelsen av objektets känslomässiga laddning för bild-upplevelse

Objektets känslomässiga laddning kan också vara avgörande för möjligheten till bild-upplevelse. Är personen t ex mycket intresserad av objektet tycks det vara motiverande till att söka framkalla bild-upplevelser. Här kan vi skönja både en direkt motiverande inverkan och en mer indirekt motiverande inverkan. Den direkta motiverande inverkan kan troligen *liknas* med psykoanalytisk drömteori, dvs omedvetna önskningar i kombination med t ex dagsrester som förmår att producera och framställa en dröm. Den mer indirekta inverkan handlar om att intresse och önskningar motiverar personen att bekanta sig mer med objektet. Intresse, önskningar och andra motiverande psykiska faktorer är dock inte effektfulla när som helst. Föregående konstituenter måste beaktas och bakas in för att begripliggöra konstituerandet av en bild. Denna konstituent måste undersökas ytterligare, men finns antydd hos några av personerna. I citatet från fp6:15-16 (se ovan), angående att få en bild av en "pangbrud", framkom att det var lättare att göra sig en bild av ett - för denna fp - föredraget utseende. Fp framhöll nämligen att det var lättare att få en bild av en tjej med blont hår än en med mörkt hår.

Förståelse i form av föreställning

Denna form utgör en mellangrupp, förståelsen når inte formen av bild-upplevelse men är samtidigt "friare" och mer föreställningsmässig än nästkommande form; "förståelse i form av vetskap". Föreliggande förståelseform är en typisk mellangrupp, där det ibland kan vara svårt att avgöra huruvida personernas utsagor hör hit eller till de på båda sidor angränsande formerna. Denna forms förhållande till nästkommande form (förståelse i form av vetskap) uppvisar viss likhet vad gäller den kognitiva processmässiga karaktären, men skiljer sig åt beträffande sinneskontakt. I denna form finns sinneskontakt med objektet, medan en dylik kontakt tycks saknas vad gäller förståelse i form av vetskap.

För denna liksom för föregående förståelseform gäller att båda inkluderar sinneskontakt med objektet. Däremot skiljer sig dessa former åt vad gäller objektets inre horisont och bekantskapen med objektet. Grovt uttryckt rör sig skillnaden om att i den föreliggande formen är objektets inre horisont inte gripen med samma omedelbarhet och bekantskapen med objektet är mindre.

Ett bra exempel på att utebliven sinneskontakt kan

Översättningen från att ha känt på en modell till att förstå hur det verkliga objektet ser ut kan vara svår

vara skillnaden mellan om personens förståelse hör till föregående eller föreliggande form är följande utdrag som handlar om huset i vilket fp9 bor.

> /Fp9 har konstaterat att han/hon inte kan få en helhetsuppfattning av hela huset/ ...jag kan få en bild av väggen med fönster för den känner jag till, men jag kan inte föreställa mig hur taket kommer i förhållande till...då måste jag gå upp på taket och känna hur det är, då kanske jag skulle göra en bild av det / Väggen med fönster har du känt på?/ Ja, både inne och dom jag når utifrån /men inte på dom som inte nås, förståelsen av dessa delar får en annan karaktär, då sker ett visst analogt tänkande/ /.../ då kan jag föreställa mig hur det ser ut och då kan jag placera in dom andra på ett ungefär, vad jag tror, men det kan vara en felbedömning, det kanske är mycket närmare eller mycket längre som en annan människa skulle se det, men jag har aldrig hängt ute på väggen och sett hur dom är. (Fp9:14).

Ovan, bl a i intervjun med fp7, framkom att av välbekanta barn kunde han/hon få en bild-upplevelse, men däremot inte av andra barn som personen inte hade känt på. Man kan här förmoda att personens bekantskap kanske inte är tillräcklig för att göra en generaliserande och förallmännelig bild-upplevelse av barn, utan att bild-upplevelsen är begränsad till vissa bekanta barn. Konstituerande av andra barn kommer därför att hamna under denna förståelseform för fp7.

Vissa objekt som blinda personer inte kan komma i direkt sinneskontakt med åskådliggörs i modellform. Översättningen från att ha känt på en modell till att förstå hur det verkliga objektet ser ut kan vara svår. Den förståelse som erhålls vid denna typ av översättning kan ibland tänkas hamna under denna förståelseform. Efter det att fp4 uttryckt att himlen kan han/hon inte få någon bild av, ställs frågan; hur tänker du dig molnen på himlen? varpå följande svar ges:

> Dom har sagt att det är som bomull, bomullstussar, att himlen är blå och sedan är det vita bomullstussar på himlen, det beror väl i och för sig på, jag vet inte, men jag kan inte tänka mig hur ett moln ser ut, men jag vet ju i och för sig hur bomull ser ut, jag har väl ett svagt minne av hur vitt ser ut, men inte hur det känns, det är som när man ritar, så ritar man ju...om dom har ritat till mig på ett papper som man kan känna på, svällpapp eller ritmuff eller något sådant där, så man kan känna, då ritar dom moln som något vågigt och så går det runt lite, man känner med handen att ett moln ser ut så, men jag har svårt att tänka mig själva molnet. (Fp4:3).

Det skall medges att det sannerligen är vanskligt att avgöra om citatet tillhör denna förståelseform eller om det lämpligen skulle placeras under nästa, till vilken vi nu övergår.

Förståelse i form av vetskap

Denna kategori inbegriper den mest abstrakta formen av förståelse, som är av tydlig kognitiv karaktär, och där minnet är av stor vikt. Följande drag har befunnits utmärka en dylik förståelse:

* Förståelsen är inte grundad på sinnesupplevelser, utan traderad från andra människors beskrivning. Den har karaktären av memorerad faktakunskap.

* Förståelsen är opersonlig, den knyts inte till tydliga personliga erfarenheter, utan kännetecknas av en allmän beskrivning. Detta kan kontrasteras mot en vuxenblind persons associationer av begreppet måne som för henne var "den där skimrande augustimånen över sjön". Det kan vara mycket svårt för barndomsblinda att komma ihåg betydelsen av begrepp som beskriver objekt tillhörande denna tredje förståelseform. Flera personer påtalade svårigheten att komma ihåg vad dylika begrepp betyder. Fp1 hade t ex svårt att komma ihåg vad hägring betydde men kom ihåg en föregående situation då vi hade talat om det.

*I linje med ovanstående punkt kan man framhålla att förståelsen inte är kontextuell, utan har en stereotyp karaktär. Det kan röra sig om ett slags korrespondens mellan variabler, t ex att om X1 råder så föreligger Y1. Man kan också känna till att om t ex X1 förändras till X2 så kan Y1 förändras till Y2. Vad som däremot är svårt att förstå är den inre logiken i denna förändring, mekanismen bakom förändringen.

Ett citat angående "himmel" skall här illustrera svårigheten att förstå något som man kan kalla fenomenets inre logik:

> Jag vet att himlen är ovanför någonstans, men jag har lite svårt att förstå var gränsen går mellan... om man säger att himlen är blå, så har jag lite svårt att förstå vad som är blått, om det är blått hela vägen ända ner eller om det syns att det är en gräns mellan där det är blått, och där det är något annat. /.../ /Blått hela vägen ner, hur tänker du då, har du någon tanke om formen på himlen?/ Det är mest sådant som folk har berättat, att man ser långt så går himlen ner och möter havet eller marken, men för mig är det nog ganska platt tror jag, om jag tänker himlen, så tänker jag mig den platt och jag tänker mig nog en ganska skarp gräns mot där jag är, och där det är blått eller vad det nu är, men så kanske det inte alls är, men för mig är det så i alla fall. (Fp7:1-3).

En hel del andra utpräglat visuella och optiskt illusoriska fenomen hör vanligtvis till denna förståelseform, såsom blick, färg, hägring. Mitt intryck är att försökspersonerna förhåller sig mycket olika till huruvida det

är viktigt att förstå objekt och fenomen som är utpräglat synbetingade.

Diskussion

I forskningen om barndomsblinda personers rumsupplevelse råder stor oenighet om hur blinda personer konstituerar rumslighet, möjligtvis till stor del betingat av att man haft svårt att precisera innebörden i rumsupplevelse och att man, som forskare påpekat, något "common-sense"mässigt anammat en seendes referensram i studiet av blindas rumsupplevelse (9). Den fenomenologisk-psykologiska metod som använts i den här redovisade studien avviker från de flesta andra studier inom området just genom att betona vikten av öppenhet vid studiet av barndomsblindas rumsupplevelse. Ambitionen har varit att utan styrande hypoteser undersöka barndomsblindas upplevelser av ting och rumsobjekt. Här har det varit viktigt att erhålla så detaljerade beskrivningar av försökspersonernas upplevelser som möjligt, att undersöka (och fråga om) likheter och skillnader mellan olika upplevelser i konstituerandet av olika objekt. Data som sedan analyserats enligt den fenomenologisk-psykologiska metoden har som synes resulterat i en kvalitativ beskrivning av innebörden i rumsupplevelse för barndomsblinda.

Det finns i floran av ståndpunkter två ytterligheter vad gäller betydelsen av olika sinnen för rumsupplevelse. Vissa forskare hävdar att blinda och seende inte skiljer sig åt alls, medan andra menar att egentligen endast synen kan ge upphov till en verklig, direkt rumsupplevelse. Likt många andra studier inom området framgår av denna studie att barndomsblinda personer i all rimlig mening av begreppet upplever rumslighet, även om jag skulle vilja hävda att intressanta olikheter föreligger mellan olika sinnen vad gäller deras förmåga att konstituera rumsupplevelse.

Det viktigaste sinnet för barndomsblinda personer vid rumsupplevelse är känseln (I termer av en aktiv, utforskande känselupplevelse), som kom klarast till uttryck i "förståelse i form av bild-upplevelse". Även om denna förståelseform tycks ha en viss strukturell likhet med en visuell bild (helhet, syntetisering/harmonisering, spontan helhetsframställning), finns också skillnader som inte är försumbara. Taktila sinnesintryck är givna på ett mer stegvis sätt än synintryck. Trots detta är barndomsblinda i många fall förmögna till omedelbar upplevelse av objekt i rummet tack vare en syntetisering av intryck. Här stöter vi på en djup mänsklig förmåga, som måste förstås utifrån medvetandets intentionala karaktär, att i den partiella, sensoriska direktkontakten med objektet gömmer sig ändå den transcendenta strävan att gripa objektet i dess helhet.

Att "helhet" förmodligen till viss del har olika innebörd för seende och för barndomsblinda personer i sina respektive bild-upplevelser saknar i detta sammanhang betydelse. Hur grundläggande denna strävan till helhet är återspeglas också i vår vardagliga "naturliga inställning" där objekten percipieras som oberoende av själva varseblivandet som ju alltid sker i perspektiv. De varseblivna objekten är "hela objekt" om än endast sensoriskt givna i perspektiv. En annan intressant iakttagelse - till stöd för "strävan till helhet" - baserad på fenomenologiska studier av optiska illusioner är att också illusionen visar sig för personer just mot bakgrund av personens strävan att söka gripa det förnimmade i en "projicerad" helhet, vilket dock inte lyckas i optiska illusioner (13). Även inom psykodynamisk teoribildning beskrivs ofta en mänsklig strävan mot helhet. Hur njutbar en sådan upplevelse kan vara beskrivs kanske mest slående av den franska psykoanalytikern Lacan i termer av det så kallade "spegelstadiet", då barnet med förtjusning för första gången upplever sin kropp som en hel gestalt i stället för att som tidigare ha haft en fragmenterad kroppsbild (11).

Mot bakgrund av denna studie kan vi fastslå att spatialitetsbegreppet för barndomsblinda inte är ett endimensionellt begrepp. Tre förståelseformer presenterades och diskuterades i denna rapport. En avgörande skillnad mellan de olika förståelseformerna är deras beroende av sinnesintryck. Beroendet av sinnesintryck - i synnerhet taktila sådana - kommer tydligast till uttryck vid förståelse i form av bild-upplevelse. Beroendet är mindre i den andra formen - förståelse i form av föreställning - vilket grovt sett kan sägas bestå av en blandning av sinnesintryck och explicita kognitiva processer. I den tredje formen - förståelse i form av vetskap - tycks de kognitiva processerna vara allenarådande.

Förståelse i form av bild-upplevelse är den form där rumsligheten är mest konkret och tydligast upplevd. De andra formerna blir i stigande grad allt abstraktare och allt mer beroende av kognitiva processer. Detta för mig osökt in på en avslutande kommentar som rör svårigheten att förstå i synnerhet den förståelseform som beskriver barndomsblindas bild-upplevelse. Det är en svårighet som berör både min förståelsemöjlighet som forskare av empiriska data och också läsarens förståelse av de här presenterade resultaten.

Mot bakgrund av synens och känselns delvis olika struktur, men ändå överlappande synestetiska förmåga kan man med stor sannolikhet sluta sig till att för seende kommer den barndomsblinda personens "taktila" bildupplevelse aldrig att kunna reproduceras fri från en synbetingad referensram. Seendes taktila intryck är ständigt genomsyrade av visuella upplevelser, varför "rena" taktila bilder inte är möjliga att uppleva (14). Ironiskt nog kan man således konstatera att seendes förståelse av barndomsblindas bild-upplevelse kommer att kännetecknas av en viss abstrakthet (något som ju kännetecknade den andra och tredje förståelseformen i de ovan presenterade resultaten).

REFERENSER

1. *Gibson J J* (1962): Observation on active touch. Psychological Review;69:477-491.
2. *Gibson J J* (1966): The Senses Considered as Perceptual Systems. Boston: Houghton Mifflin.
3. *Gurwitsch A* (1984): The Field of Consciousness. Pittsburgh: Duquesne University Press.
4. *Husserl E* (1977/1925): Phenomenological Psychology. The Haugue: Martinus Nijhoff.
5. *Karlsson G* (1993): Psychological Qualitative Research from a Phenomenological Perspective. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
6. *Karlsson G* (1994): Rumsupplevelse hos barndomsblinda personer - En fenomenologisk-psykologisk studie. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, rapport nr 77.
7. *Karlsson G, Magnusson A-K* (1994a): Blinda personers förflyttning och orientering - En fenomenologisk-psykologisk studie. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, rapport nr 74.
8. *Katz D* (1989/1925): The World of Touch. (Redigerad och översatt av Lester E Kreuger). Hillsdale New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
9. *Kerr N H* (1983): The role of vision in "visual imagery" experiments: Evidence from the congenitally blind. Journal of Experimental Psychology: General; 112:265-277.
10. *Kreuger L E* (1982): Tactual perception in historical perspective: David Katz's world of touch. In W Schiff & E Foulke (Eds), Tactual Perception: A sourcebook. Cambridge: Cambridge University Press.
11. *Lacan J* (1977/1949): The mirror stage as formative of the function of the I as revealed in psychoanalytic experience. I hans Écrits: A Selection. London: Routledge.
12. *Révész G* (1950): Psychology and Art of the Blind. London: Longmans, Green and Co.
13. *Richer P* (1979): Alteration in the reality character of perception and the concept of sensation. In A Giorgi, R Knowles, D L Smith (Eds), Duquesne Studies in Phenomenological Psychology, vol III:159-176. Pittsburgh: Duquesne University Press.
14. *Rock I, Harris Ch S* (1967): Vision and touch. Scientific American; 216, maj: 96-104.

ARTIFICIELL INTELLIGENS

- Om mötet mellan mänskliga behov och tekniska möjligheter -

Charlotte Magnusson, CERTEC

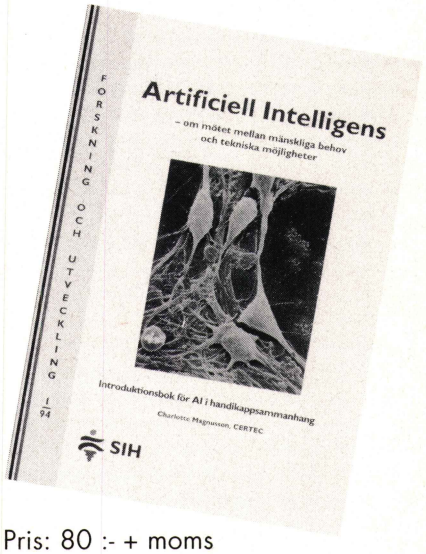

Pris: 80 :- + moms

SIH

Beställ hos: SIH Läromedel, Box 8133, 700 08 ÖREBRO
Tel 019/10 54 90, fax 019/611 10 07